

Helsinški *bilten*

HELSINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
Kneza Miloša 4, Beograd;
tel/fax. 011/3349-170; 3349-167;
e-mail: office@helsinki.org.rs
http://www.helsinki.org.rs

BR.142 // JUL 2018.

Aleksis Cipras, Zoran Zaev, Nikos Kotzias i Nikola Dimitrov – potpisivanje sporazuma o nazivu Makedonije, jun 2018.

Foto: FoNet/AP

MAKEDONIJA I CRNA GORA: KONSOLIDOVANJE BEZBEDNOSNE ARHITEKTURE BALKANA

Crna Gora postala je punopravna članica NATO 2017. dok je Makedonija istorijskim sporazumom sa Grčkom otvorila vrata članstvu u NATO za šta je već dobila i formalni poziv. Istovremeno, prisustvom KFOR na Kosovu, kao i nekih organa NATO u Bosni, Srbija ostaje kao izolovano ostrvo, ali ipak u okruženju NATO.

Srbija kao najveća zemlja u regionu, koja ne prihvata realnost (nove države), gubi korak i šanse

da se priključi regionalnim i evropskim integracijama. Okretanjem leđa Makedoniji i Crnoj Gori, kako ističe istoričar Nikola Samardžić,¹ pokazala je nesposobnost da se odrekne od poražene Miloševićeve politike. Ponašanje Beograda poslednjih nekoliko meseci samo je ogolilo njeno grubo remećenje odnosa u regionu, posebno s „najbližim narodima“ (Crnogorcima i Ma-

¹ Danas, 27 april 2018.

kedoncima). Uzimajući stranu Rusiji i njenom mešetarenju na Balkanu, Srbija ozbiljno gubi kredibilitet i u Skoplju i u Podgorici.

Dve najmanje jugoslovenske republike Makedonija i Crna Gora polako se svrstavaju u ozbiljnije kandidate za evro(atlanske) integracije. Istovremeno, na taj način Makedonija i Crna Gora u velikoj meri poništavaju aspiracije potencijalnih pretendena na (njihove) teritoriju, nacionalni identitet, religiju, ime...²

Makedonija i Crna Gora su postale nosioci „novih vetrova na Balkanu“ i na neki nači demantuju „balkansku kletvu“.³ Obe zemlje su, uprkos brojnim opstrukcijam, unutrašnjim i spoljnim, ostvarile svoje ciljeve na različite načine. Crna Gora dugotrajnim, strpljivim „kormilarenjem“ Mila Đukanovića i njegove Demokratske partije socijalista (DPS) koja je na vlasti od 1990. godine. Makedonija znatno turbulentnije, praktično tek od početka 2017. godine, kad je Socijaldemokratski savez Makedonije (SDSM) Zorana Zaeva smenio korumpirani režim VMRO-DPMNE Nikole Gruevskog, koji se poslednjih godina približio Rusiji.

Uzimajući u obzir aktuelne međunarodne okolnosti iskorak Makedonije i Crne Gore ima i važnu geostratešku dimenziju.

Ozbiljnije mešanje Rusije u balkanske prilike vratilo je zapadne aktere na Balkan (Sjedinjenih Američkih Država, posebno) što ima konkretne pozitivne efekte. Ubrzano prevazilaženje regionalnih „zamrznutih“ konflikata u funkciji je

sprečavanja drugih aktera da njima manipulišu i šire sopstveni uticaj.

GRČKO-MAKEDONSKI ISTORIJSKI SPORAZUM

Dogovor vlada Makedonije i Grčke o (pre)imenovanju bivše jugoslovenske republike u Severnu Makedoniju od istorijskog je značaja ne samo za zemlje potpisnice, već i za širu regionalnu i kontinentalnu stabilnost. Kako ocenjuju poznavaoци međunarodnog prava i međunarodnih odnosa Cipras i Zaev „stvorili su model za rešavanje identitetskih kriza širom sveta“.⁴

Nakon punih 27 godina sporenja Grčka i Makedonija postigle su dogovor (u selu Psarades na severu Grčke) 17. juna uz potpis šefova diplomatija Nikos Kocijaas i Nikola Dimitroav, a u prisustvu obojice premijera i visokih evropskih zvaničnika. „Danas gledamo u oči istoriju naših naroda, obavljajući našu patriotsku dužnost“, izjavio je tom prilikom Aleksis Cipras.⁵ Zoran Zaev je istakao da tim činom „šaljemo poruku evropskih manira i ponašanja, tako da mi sa Balkana imamo potpuno pravo da budemo deo Evrope“.⁶

Grčka je prihvatila korišćenje odrednice „makedonski jezik i „makedonski građanin“. Vanredni profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu, Dragan Đukanović, ističe da grčko-makedonski sporazum „otvara vrata za čitav Zapadni Balkan“, jer je prvi put došlo do „grčkog priznavanja makedonskog identiteta, uključujući nacionalnu odrednicu i makedonski jezik“.⁷

2 Povodom aktuelnih zbivanja neki analitičari, podsećajući na složenost i kontroverze „makedonskog pitanja“, citirali su pisanje makedonskih medija iz 2011. godine: „Makedonija je zemlja s grčkim imenom, srpskom crkvom, bugarskim narodom i jezikom i 26 odsto albanskog stanovništva“; Danas, 22. jun 2018.

3 Albanski premijer Edi Rama, tokom samita EU-Zapadni Balkan u Sofiji, Dnevnik TVN1, 18. maj 2018

4 Ugledni američki spoljopolitički časopis „Forin polisi“, koji istovremeno predlaže Ciprasa i Zaeva za Nobelovu nagradu za mir; prema, Blic, 17. jun 2018.

5 Politika, 18. jun 2018.

6 Isto.

7 Novi magazin 21. jun 2018.

Grčko-makedonski dogovor pozdravljen je u međunarodnim krugovima, a čestitke su stigle od Federike Mogerini, Johanesa Hana, Donalda Tuska, Jensa Stoltenberga, ruskog šefa diplomatije Sergeja Lavrova, kao i od američkog diplomate Metju Nimica koji je 27 godina posredovao između Atine i Skoplja. Tokom te gotovo tri decenije u optičaju je bilo 15 različitih imena. Međutim, neki akteri platili su visoku cenu za nepristajanje na pritiske, kao što je bio Kiro Gligorov koji je u atentatu izvedenog protiv njega izgubio oko i vozača.⁸

Beogradski dnevni list *Politika* podseća da će „ostati zapisano da je prvi predsednik (Makedonije) Kiro Gligorov, imenom Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija sačuvao Republiku Makedoniju „kao državu i njenu teritorijalnost bez teritorijalnih pretenzija na region Makedonija“ (u Grčkoj).⁹

PROTIVNICI NA OBE STRANE

Opozicija u obe zemlje se protivi sporazumu. Jedinstvene su u oceni da je reč o „kapitulaciji“ (grčke za tamošnju, odnosno Makedonije za makedonsku). Zbog otpora u zemlji Aleksis Cipras i Zoran Zaev su u delikatnoj poziciji. Oba premijera su i pod stalnim pritiskom većih ili manjih protesta koje organizuju nezadovoljne opozicione partije.

Zoran Zaev ima i dodatni problem – predsednika Republike Đorđija Ivanova koji politički pripada prethodnoj vladajućoj garnituri. On se posebno protivi dogovoru o imenu zemlje. Odbio je da stavi potpis na ukaz o novom imenu, nakon što je dogovor većinom glasova ratifikovan u Sobraanju. Ivanov je sporazum odbacio kao

8 *Politika*, 15 jun 2018; u istom tekstu autor podseća i na tragičnu pogibiju makedonskog predsednika Borisa Trajkovskog u avionskoj nesreći nedaleko od Mostara.

9 *Politika* 17. jun 2018.

„neustavan“, uz obrazloženje da ugrožava „makedonski nacionalni identitet, posebnost makedonskog naroda, makedonski jezik i makedonski model koegzistencije“.¹⁰

Ime bi trebalo da bude verifikovano i na referendumu koga je Zoran Zaev obećao za septembar, a u skladu s postignutim dogovorom bio bi promenjen i Ustav. U većinskoj (zapadnoj) međunarodnoj zajednici novo ime je već prihvaćeno u zvaničnoj komunikaciji. Grčka je obećala da neće čekati okončanje ustavno-pravne procedure kako bi podržala Makedoniju u otvaranju pristupnih pregovora s EU i apliciranje za NATO.

PONAŠANJE SRBIJE

Odsustvo čestitke Grčkoj i Makedoniji jasno ukazuje na čijoj je strani Beograd. Lapidarna izjava šefa diplomatije Ivice Dačića da „nema šta da se čestita“ potencira distancu Beograda prema premijeru Zoranu Zaevu. Pri tom nije reč o „nečistoj savesti“ zbog upletenosti u makedonsku unutrašnjepolitičku krizu tokom 2016/17,¹¹ već pre o tome da Srbija još uvek nije odustala od destabilizacije Makedonije o čemu svedoči i dalje pojačano obaveštajno prisustvo u toj zemlji.¹²

10 *Politika*, 27. jun 2018; nejasno je inače, da li je potpis predsednika Republike neophodan s međunarodnog stanovišta s obzirom da po makedonskom ustavu spoljnu politiku zemlje vodi vlada, a ne predsednik; takođe nije jasno da li će nakon što Sobraanje ponovo (iz) glasa Zakon o novom imenu, predsednik morati da potpiše ukaz (kako je inače, propisano ustavom), jer on sada insistira na tome da se dokument usvoji apsolutnom (dvotrećinskom) većinom u Sobraanju.

11 Pripadnik Službe državne bezbednosti Goran Živaljević, kao službenik ambasade u Skoplju zajedno s demonstrantima – simpatizerima gubitničke VMRO-DPMNE nasilno je, u aprilu 2017, upao u makedonski parlament; Helsinški bilten 141.

12 Analiza „Duh Makedonije širi se regionom“, Međunarodnog instituta za balkanske i bliskoistočne studije iz Ljubljane; prema ovoj analizi, dvojac Aleksandar Vučić i Ivice Dačić rade i posredno na destabilizaciji Makedonije.

Tokom unutrašnje krize koja je gotovo dve godine potresala makedonsku političku scenu, Aleksandar Vučić se opredelio za Nikole Gruevskog i VMRO-DPMNE. Ta bliskost, po svemu sudeći, još uvek traje. Aleksandar Vučić je, ističući da podržava svaki dogovor Atine i Skoplja, dodao i da „Srbija mora da poštuje stavove i predsednika Makedonije Đorđija Ivanova“.¹³ Potpuno suprotno od, primerice, stava bugarskog rukovodstva. Kad je nakon izjave da neće potpisati ukaz o imenu Ivanov otputovao u Sofiju, bugarski premijer Bojko Borisov odbio je da se sretne s njim, objasnivši da Bugarska ne želi da se meša u unutrašnja pitanja u Makedoniji, odnosno „da ne vidi smisao da njegova vlada bude uključena u unutarpolitičku raspravu u Skoplju“.¹⁴

Uprkos naporima makedonskog premijera Zaeva da normalizuje odnose sa svim susedima, posebno s Beogradom (gde je, u novembru 2017, bio i u zvaničnoj poseti), odnosi su i dalje na distanci. To pokazuje i činjenica da zajednička sednica dveju vlada najavljena za početak 2018. još nije održana. Opravdanje za to se nalazi u navodnom pogoršanju položaja srpske manjine pod novom vlašću u Makedoniji. Tamošnji lider Srba, poslanik u Sobranju Ivan Stoilković tvrdi da su „odnosi Srbije i Makedonije na najnižem mogućem nivou“.¹⁵ Kako on kaže, „za nas je sporno nastojanje da se Republika Makedonija transformiše u jedno društvo, što i podrazumeva promenu imena u kojem će Albanci ostati Albanci, a Makedonci i sve ostale manjinske zajednice postati građani bez svog nacionalnog identiteta“.¹⁶ I komentator *Politike* i poslanik vladajuće partije u Skupštini Srbije, Miroslav Lazanski dogovor o imenu smatra „samoponiženjem“ Makedonaca. On tvrdi da Makedoniji pretili „kosovski scenario“, jer, kako kaže, „sa novim imenom ili bez njega, vrhunac nacionalne krize tek predstoji“.¹⁷

13 *Politika*, 28. jun 2018.

14 *Danas*, 22. jun 2018.

15 *Politika* 24. maj 2018

16 *Politika* 25. maj 2018.

17 Kolumna „Izgubljena nacija“, *Politika*, 2. jun 2018.

Srbija nije očekivala da će doći do istorijskog dogovora Makedonije i Grčke. Na to upućuje i medijsko praćenje procesa pregovaranja s naglašenim izveštavanjem o masovnim i burnim protestima, u obe zemlje, a naročito u Grčkoj. Najavljivana je i moguća kriza grčke vlade i pozicija premijera Ciprasi.¹⁸ O tome svedoče indikativni naslovi u mejnstrim medijima, poput „Zbog imena Makedonije klima se grčka vlada“, „Novi protesti u Grčkoj zbog imena Makedonija“, „Kravata Zorana Zaeva moguća omča za Ciprasa“... Zapaženi publicitet je imao svaki gest predsednika Republike, Ivanova i naročito, njegovo odbijanje da se saglasi s dogovorom koga je s Grčkom postigla Vlada.

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA I REŠAVANJE MEĐUNARODNOG STATUSA MAKEDONIJE

Povodom promene imena Makedonije Srpska pravoslavna crkva (SPC) zvanično se nije oglašavala. SPC ostaje nepokolebljiva u stavu da Makedonskoj pravoslavnoj crkvi (1967) ne dozvoljava autokefalnost. Paralelnim delovanjem posredstvom pomesne arhiepiskopije SPC u suštini, ima za cilj destabilizaciju unutrašnjih prilika u Makedoniji.

Nedavnom inicijativom vaseljenskog patrijarha Vartolomeja kojom poziva sestrinske crkve da prihvate „crkvu u Skoplju“ u pravoslavno jedinstvo, SPC je stavljena na iskušenje. Patrijarh Vartolomej je na isti način apelovao i za priznavanje Ukrajinske pravoslavne crkve (čemu se odlučno protivi Ruska pravoslavna crkva). Ovaj potez patrijarha Vartolomeja, kako ističu neki

18 Naslov „Kravata Zorana Zaeva, moguća omča za Ciprasa“, ilustruje tu vrstu interpretacije Ciprasove političke sudbine, *Politika*, 19. jun 2018; (aluzija je inače, povezana s činom Zorana Zaeva koji je nakon potpisivanja sporazuma o imenu grčkom kolegi Ciprasu poklonio kravatu).

komentatori, mogao bi dovesti do raskola u pravoslavnom svetu.

Od crkvenih velikodostojnika u Srbiji oglasio se samo vladika bački Irinej koji je izjavio da bi autokefalnost makedonske (kao i ukrajinske) crkve bila velika greška. On smatra da bi sklonost vasseljenskog patrijarha Vartolomeja ka „nekakvom jednostranom i samovlasnom presuđivanju“ bila „izraz velike zablude, velika duhovna greška i, sa stanovišta ustrojstva pravoslavne crkve i kanonskog prava potpuno ništavna“.¹⁹

Bitku za sticanje autokefaknosti (nezavisnosti) Makedonska pravoslavna crkva vodi na više frontova. Krajem 2017. godine vrh makedonskog sveštenstva obratio se pismom Bugarskoj pravoslavnoj crkvi (BPC) s molbom da postane majka-crkva MPC i kao takva pomogne potonjoj da samostalnost potvrdi i kanonski.²⁰ Prema pisanju beogradskih medija neočekivanom približavanju dveju crkava prethodio je politički dogovor premijera Bojka Borisova i Zorana Zaeva koji su se sreli u Strumici samo nekoliko dana pre nego što je Bugarska pravoslavna crkva prihvatila da zastupa MPC pred ostalim crkvama radi utvrđivanja njenog kanonskog statusa.²¹

CRNA GORA USPEŠNO NA EVROATLANTSKOM PUTU

Crna Gora strpljivo i promišljeno korača već dve decenije ka evroatlantskim integracijama. Učinila je i nekoliko veoma značajnih prodora. Crna

Gora je postala 29. član NATO 2017, a već je značajno odmakla i u procesu pridruživanja EU. Od značaja je svakako, što je i na granični spor sa Kosovom stavljena tačka.²²

Tokom 2017, u znatnoj meri je neutralisano i delovanje prosrpskih opozicionih stranaka koje su se, učešćem u pripremama državnog udara u jesen 2016, u velikoj meri samodiskvalifikovale i suzile manevarski prostor za delovanje protiv Demokratske partije socijalista i Mila Đukanovića. Na taj način bitno je smanjen i prostor za delovanje Beograda i Moskve. Harmonični odnosi većinskog crnogorskog naroda i manjina (bošnjačka, albanska...) doprinose postepenom razvoju demokratskog, građanskog, pluralnog društva. To Crnu Goru takođe izdvaja u odnosu na susedne zemlje. Jasmina Lukač, komentator, primećuje da je „Đukanović (je) postao primer lidera koji je uspešno zamenio identitet Crne Gore koji god bio, novim evropskim i prozapadnim“.²³

Uverljiva pobeda Mila Đukanovića na predsedničkim izborima (proleće 2018), kao i pobeda DPS na više lokalnih izbora nedugo zatim, uključujući i Podgoricu, potvrdile su državnu politiku i njenu geostratešku orijentaciju.²⁴ Odnosno, kako ističe novoizabrani predsednik Crne Gore Milo Đukanović, stavljena je tačka „na pokušaj destabilizacije koji je počeo još na

¹⁹ Politika, 20. jun. 2018.

²⁰ „U situaciji kada MPC priznaje BPC za svoju majku-crkvu, BPC, imajući u vidu svoj sveti dug, preuzima obavezu da ponudi potpunu saradnju, posredovanje i zalaganje kod ostalih pomesnih pravoslavnih crkava, preuzimajući sve što je neophodno za utvrđivanje kanonskog stasu MPC“, saopštio je tim povodom sinod Bugarske pravoslavne crkve; prema Novi magazin, 30. novembar 2017.

²¹ Politika 29. novembar 2018.

²² Raskinula sa režimom Slobodana Miloševića (1997), napustila Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora (2006), obnavljajući svoju državnost i nezavisnost, priznala nezavisnost Kosova (2008) i rešila međugranični spor s Prištinom, otvorila pristupne pregovore s EU i postala članica NATO (2017) – odolevajući uticaju i pritiscima Srbije i Rusije. Na njenom čelu, kao promoter i zaštitnik trasiranog puta svo to vreme bio je Milo Đukanović

²³ Danas 22. maj 2018.

²⁴ Kako se pokazalo, crnogorska opozicija nije dorasla aktuelnim izazovima, pogotovo nije u stanju da ugrozi vodeću političku partiju i njenog lidera. Prema oceni nekih analitičara, većina opozicionih partija, osim što su prosrpske (proruske) nemaju u političkoj ponudi ništa drugo, što ih objektivno marginalizuje.

parlamentarnim izborima 2016“.²⁵ Iskorak Crne Gore je ohrabrujući izuzetak u regionalnom okruženju.²⁶

Otkako je 2012. godine na vlast u Beogradu došla Srpska napredna stranka, odnosi između dve zemlje na zvaničnom nivou bili su dobri (kako tvrde upućeni, to je osobito važno za lične odnose između Aleksandra Vučića i Mila Đukanovića) i odlikovala ih je uzajamna politička korektnost. Međutim, od jeseni 2016. ti su odnosi stavljeni „na led“. Kao organizatori pokušaja državnog udara u Crnoj Gori tokom parlamentarnih izbora, u oktobru 2016, označeni su državljani Srbije (penzionisani šef Zandarmerije Bratislav Dikić, kome se zajedno s drugim učesnicima sudi u Podgorici) i Rusije (Eduard Šišmakov i Vladimir Popov koji su preko Beograda neposredno nakon toga otputovali za Moskvu).²⁷ Osim toga, Srbija je odbila da izruči neke od učesnika koje je Podgorica tražila. Konačno, utočište u Beogradu našli su i nekadašnji visoki funkcioner DPS, Svetozar Marović i njegov sin koji su u Crnoj Gori pravosnažno osuđeni zbog zloupotrebe položaja i drugih krivičnih radnji.

BUDUĆI IZAZOVI

U sklopu neophodnih reformi Crnu Goru čekaju veliki izazovi. Nije reč samo o „nekim centrima“ koji nastoje da je uspore. Crnu Goru čekaju velika iskušenja u njihovom sprovođenju, pre svega sudstva, zahtevanim u poglavljima 23. i 24. Te reforme odvijaju se veoma sporo. Situaciju u medijima i genaralno, slobodi izražavanja, prate i kontroverze. Naime, prosrpske i proruske struje kontrolišu više medija u Crnoj Gori, što njihovu uređivačku politiku, fokusiranu na kritiku Mila Đukanovića, objektivno svrstava u antievropski korpus.²⁸ Ozbiljan problem su i organizovani kriminal i korupcija.

Dugoročno, Crna Gora će se suočiti i sa personalnom tranzicijom vlasti. Demokratska partija socijalista na čijem je čelu Đukanović dve decenije, još nije iznedrila novu ličnost koja bi bila sposobna da se na sličan način nosi s unutrašnjom društvenom kompleksnošću, turbulentnim regionom i širim geostrateškim izazovima.

25 Danas, 21. maj 2018.

26 Pogotovo što je početkom 2018. godine konačno utvrđena međuzavna granica između Crne Gore i Kosova, što su opozicioni politički činici u Prištini dugo sabotirali.

27 Tih dana u Beogradu je u boravio visoki ruski bezbednosno-obaveštajni zvaničnik Nikolaj Petrušev, s kojim su natrag u Moskvu otputovali Šišmakov i Popov.

28 Međunarodni akteri izrazili su zabrinutost zbog smene direktorke Radiotelevizije Crne Gore Anndijane Kadije (kao prethodno, i povodom ranjavanja novinarkinje lista „Vijesti“ Olivera Lakić); kako, međutim, pita politički kolumnista Nikola Samardžić „zašto javni servis Crne Gore provincijalnom relativizacijom vrednosnih politika održava crnogorsko društvo u mulju, u limbu, nigde, u onom praznom prostoru koji se u dijalogu o Kosovu naziva ‘zamorznuti konflikt’“

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Prema dinamici koja u ovom trenutku odlikuje Makedoniju i Crnu Goru režim u Beogradu odnosi se s velikom rezervom i naglašenom distancom.

Nelogično je da Skoplje i Podgorica nisu na prioritetoj listi spoljnopolitičke orijentacije Srbije. To je zato što Beograd još uvek ima podrivačku ulogu prema bišim republikama Jugoslavije.

Zapadna međunarodna zajednica je bila ključni akter koji je doprineo aktuelnom razvoju na jugu Balkana, podrškom prevazilaženju unutrašnje krize u Makedoniji i postizanju dogovora oko imena s Grčkom. Promptno je reagovala prijemom Crne Gore u NATO.

Neophodno je da EU i dalje pravovremeno reaguje konstruktivnom politikom na sve pozitivne impulse iz regiona. Nije ohrabrujući odgovor Brisla u vezi sa početkom pristupnih pregovora Makedonije, predviđenih tek za jun 2019. Bez obzira na unutrašnju krizu, reforma EU mora da se odvija na više koloseka uključujući i paralelno rešavanje budućnosti zapadnog Balkana.